

Minder meten, maar beter weten wat we meten

HENK ELFFERS*

Terugkijkend op de criminologie van de afgelopen decennia zien we een overstelpende toename van ter beschikking gekomen gegevens. Die zijn niet alleen in kwantiteit, maar ook naar aard enorm toegenomen. Nog maar een halve eeuw geleden was de criminologie toch vooral gebaseerd op de schaars en mondjesmaat ter beschikking komende officiële gegevens, waarvan overtuigend is aangetoond dat die door een sterke selectiviteit allerminst een goed beeld konden geven van wat er in de echte wereld omging, en zelfs geen goed beeld van wat er omging in de wereld van de opsporing en rechtspleging. Dat is ook alleszins begrijpelijk, gezien de inherente beperkingen van zulke officiële data. Immers, politiegegevens, om een voorbeeld van officiële gegevens te nemen, worden uit hun aard niet alleen bepaald door het voorhanden zijn van misdrijven, maar ook, en volgens sommigen zelfs vooral, door de wijze waarop het politiepersoneel wordt ingezet om bepaalde voorhanden misdrijven met prioriteit op te sporen. De keerzijde van deze vanuit politieke overwegingen alleszins te billijken prioriteitsstelling is uiteraard dat er ook bepaalde misdrijven niet of althans minder gemakkelijk aan de oppervlakte van de registratie komen: het probleem van het dark number. Criminologen hebben daarom sterke behoefte aan nadere gegevens, en die zijn thans ook in veel sterkere mate voorhanden dan voorheen (Goethals, 2009). Enerzijds zijn er veel meer officiële gegevens beschikbaar, die vaak ook van betere kwaliteit (vanuit onderzoeksoogpunt gezien) zijn, en hun onderlinge aansluiting is sterk verbeterd, ofschoon er natuurlijk nog wel wat te wensen overblijft. Minstens zo interessant is dat er daarnaast ook vele gegevens van andere aard ter beschikking zijn gekomen. Om zicht te krijgen op de omvang van de op grond van politiegegevens onbekend gebleven criminaliteit werd vanaf de jaren '70 gewerkt aan de slachtofferenquête als bron van criminologisch relevante gegevens. Slachtofferenquêtes vragen willekeurig benaderde mensen naar of ze ook slachtoffer van een misdrijf zijn geworden zonder dat ze daar de politie van op de hoogte hebben gesteld. Correcte informatie dienaangaande geeft immers zicht op de grootte van het dark number. Zo kwam Fiselier (1978) tot de gevolgtrekking dat slechts 1 op de 7 gevallen van criminaliteit in de politiestatistiek terechtkwam, in Nederland (vgl. ook Van Kerckvoorde, 1995). Uiteraard kan men niet alle burgers bevragen, zodat slachtofferenquêtes altijd behept zijn met steekproeffouten, statistische onzekerheid omtrent het gevondene. In die zin is het zo geboden zicht op het dark number onvolledig. Dat is natuurlijk jammer, en het is misschien de reden dat slachtofferenquêtes in latere jaren vaak ongelooflijk grote steekproefomvangs hebben gekend. Dat geeft immers relatief kleine betrouwbaarheidsmarges. Zo zijn in bepaalde jaren in Nederland meer dan 80000 mensen benaderd met slachtofferenquêtes, steekproefomvangs die in andere takken van de sociale wetenschappen zelden of nooit worden gehaald. In het voorbijgaan slechts noem ik nog een derde gegevensbron die thans meer dan voorheen ter beschikking staat: zelfrapportage betreffende het begaan van misdrijven als bron van criminologische data. Ook deze methodiek is in de

* Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving Amsterdam & Afdeling Strafrecht en Criminologie Vrije Universiteit Amsterdam

tweede helft van de vorige eeuw tot wasdom gekomen, vooral wat betreft het voorkomen van minder ernstige vormen van criminaliteit. Bij dat soort onderzoek zijn kleine steekproeven eer regel dan uitzondering.

Toen de slachtofferenquêtes werden voorgesteld waren de bedenkers ervan zelf nogal achterdochtig: zouden mensen wel correct kunnen en willen rapporteren? Het is immers één ding om vast te stellen dat er niet aan de politie gerapporteerde misdrijven voorkomen, maar dat impliceert uiteraard niet dat die wèl correct aan enquêteurs zullen worden gemeld, noch ook dat wèl aan de politie gemelde gevallen óók aan enquêteurs zullen worden doorgegeven. Er werden dan ook studies gedaan om na te gaan of slachtofferenquêtes wel voldoende kwaliteit hebben om politiecijfers aan te vullen, en die ijkingsstudies zijn zeer het lezen waard. Nogal verrassend hebben de toch alleszins bedenkelijke resultaten van deze studies een groeiend vertrouwen in slachtofferenquêtes allerminst verhinderd, ofschoon er nogal schokkende onder- en overrapportage werd vastgesteld: tientallen procenten van incidenten die door slachtoffers in de surveys als aan de politie doorgegeven werden genoemd, werden niet in politieregisters teruggevonden, terwijl anderzijds ook tien tot dertig procent van bij de politie geregistreerde misdrijven desgevraagd niet door de slachtoffers worden genoemd in enquêtes. Deze toch tamelijk dramatische cijfers werden reeds aanstonds in de eerste studies rond slachtoffersurveys gevonden (Turner, 1972; Genn, 1976; Fiselier 1978; Schneider et al. 1978; Dodge, 1981; Murphy & Dodge, 1981; Van Dijk, 1992), maar blijken ook recent nog onverminderd opgeld te doen (Elffers & Averdijk, 2007). Zulke resultaten zijn zorgelijk, omdat het dan immers voor de hand ligt ook zo zijn vraagtekens te zetten bij de betrouwbaarheid van de rapportages over niet aan de politie gemelde maar wel meegemaakte incidenten, en die vormen de basis voor dark number schattingen. We kunnen ons afvragen waarom slachtofferenquêtes omarmd zijn als hét middel om het dark number te kunnen schatten, terwijl er toch zulke onappetijtelijke feilen van de methodiek aan het licht zijn gekomen? Wellicht omdat de gebreken van de officiële cijfers zo duidelijk zijn? De ampel gedocumenteerde feilen in het “bijschatten” van ongeregistreerde gevallen van criminaliteit door middel van slachtofferenquêtes maken het nodig ons terdege te beraden op de mogelijkheid inzicht te krijgen in de mate van vertekening die deze methodiek met zich meebrengt.

Ik zou willen opwerpen dat de sociale wetenschappen in het algemeen en de criminologie in het bijzonder zich wat meer moet bekommeren om de intrinsieke eigenschappen van het vraag-antwoord-proces, in het bijzonder bij surveyresearch. Ik doel hier niet, of althans niet in de eerste plaats, op bewuste onwil van de respondent om naar waarheid te antwoorden, dat kan uiteraard ook een probleem zijn. Ik doel er veeleer op dat het naïef is om te denken dat een vraag door een respondent exact zo wordt begrepen en beantwoord als hij door een onderzoeker wordt bedoeld. De methodologische handboeken waarschuwen daar in alle toonaarden tegen en eenieder weet dat natuurlijk uit zijn dagdagelijkse ervaring in gewone gesprekken: hoe vaak moet je een vraag niet verduidelijken, hoe vaak blij je een ander in eerste instantie niet helemaal goed te verstaan? Het zou vreemd zijn als dat in de geformaliseerde gesprekken, zoals we afnemen van een vragenlijst kunnen opvatten, anders zou zijn. Laten we eens als voorbeeld een vraag uit een slachtofferenquête nemen: wat gebeurt er precies als iemand de –voor slachtoffersurveys typerende– vraag wordt gesteld “*bent u persoonlijk de afgelopen 12 maanden bij u in de buurt slachtoffer van bedreiging geweest?*”. Ik weet het niet precies, maar hier zijn een aantal suggesties waarom de simpele antwoorden “ja” en

“nee” niet eenduidig te interpreteren vallen voor een onderzoeker. Als iemand die inderdaad onlangs slachtoffer van bedreiging is geweest deze vraag hoort, zouden er twee dingen kunnen gebeuren: hij wil zijn verhaal kwijt, en laat zich niet hinderen door de in de vraag geformuleerde kaders, of, omgekeerd, hij heeft dit nare incident in zijn leven eerder al zo snel mogelijk willen vergeten, en laat zich de daardoor nagestreefde rust niet door een simpele vraag verstoren.

In het laatste geval zegt hij allicht te gauw “nee”, in het eerste geval is het voor de hand liggend dat hij de vraag niet naar de letter interpreteert, maar veeleer iets hoort als “*bent u in een voor u relevante tijd- en ruimtelijke context slachtoffer van bedreiging geweest?*” Hij antwoordt dan op een vervormde variant van de vraag, al of niet opzettelijk en al of niet bewust. De tijdsbegrenzing wordt wellicht niet gehoord, of bewust genegeerd, of het precieze tijdstip waarop dat incident heeft plaatsgevonden staat niet meer zo helder voor de geest, voor de respondent is het als de dag van gisteren, ofschoon het in werkelijkheid al 16 maanden geleden was (dat wordt wel het temporele telescoop-effect genoemd; in een op Amsterdam betrekking hebbende studie werd gevonden dat ongeveer een *kwart* van de als aan de politie gemelde incidenten buiten de bevraagde periode plaatsvonden, dus dat er sprake was van telescoping, Elffers & Averdijk, 2007). Of de respondent weet eigenlijk wel dat het 13 maanden geleden was, maar hij wil dat verhaal over zijn victimisatie gewoon kwijt, dat wil zeggen dat er sprake is van moedwillige telescoping. En misschien hoort de spreker ook die “*buurt*” wel niet, nog daargelaten dat de opvatting van wat “*zijn buurt*” is nogal verschillend kan zijn voor verschillende personen, zeker wanneer het interview daar geen heldere omschrijving van geeft. We kunnen dan spreken van ruimtelijke telescoping. Elffers & Averdijk (2007:44-45) suggereren dat dit een veel voorkomend probleem is. En wat is “*bedreiging*”? Zeker geen gemakkelijk interpreteerbaar begrip, dat door de een al van toepassing wordt geacht als hij een scheldwoord naar zijn hoofd geslingerd krijgt, of een vuile blik krijgt toegeworpen, terwijl een ander dat misschien pas bij het ondergaan van lichamelijk geweld zo zou willen noemen. En “*u*”, is dat wel zo’n helder begrip? Sommige mensen verstaan onder “*u*” misschien wel “*u of een lid van uw gezin*”. Elffers & Averdijk (2007) vonden bijvoorbeeld dat bij 7 tot 17% van de als bij de politie gemelde incidenten er alleen een incident dat een huisgenoot betreft in de politieregistratie kon worden teruggevonden in de relevante periode. Zeker zijn de hier als voorbeeld aangestipte vervormingen in genen dele de enige mogelijkheden van misinterpretatie of misinformatie, en dan hebben we het hier alleen nog maar over een feitelijke vraag.

Wellicht denkt u nu, ja dat zal wel, maar wat kun je eraan doen? Absoluut eenduidige communicatie is een vrome wens, dus je moet er maar mee leven. Daar is iets voor te zeggen, en ik pleit ook allerm minst voor de oplossing om te proberen door doorgedreven explicietheid identieke interpretatie af te dwingen. Ik denk dat het geen goed idee is om mensen in plaats van met een korte vraag met een half boekwerk te confronteren, waarin van elke term in extenso wordt uitgelegd wat de onderzoeker er mee bedoelt. Dat werkt contra-productief, hoe langer de vraag en de toelichting, hoe meer aanleiding tot misverstand, niet luisteren, ergernis, non-respons. Maar dat betekent niet dat we bij de pakken moeten neerzitten. Ik pleit ervoor door systematisch methodologisch onderzoek na te gaan hoe sterk de vertekening is die bij beantwoording van vragen plaatsvindt. Dat heft het probleem niet op, maar maakt wel inzichtelijk hoe groot het probleem is, en of het in voorkomende gevallen een schatting van het dark number illusoir maakt.

Vaststellen van de vertekeninggraad van vragen is heel wel te doen met de methode van het cognitieve interview achteraf. Daartoe neemt men een proefgroep een vraag (meestal een aantal vragen) af, op de gestandaardiseerde manier die een slachtofferenquôte hoopt te gebruiken, maar direct na deze sessie wordt er nader doorgepraat met de respondent: “*u zei zojuist dat uw fiets gestolen is, mag ik daar nog wat meer over horen?*” om dan in een open interview na te gaan of dat echt in het bedoelde tijdsframe was, wat er onder buurt werd verstaan, van wie die fiets nou precies was (“*O, de huurfiets van uw dochter?*”) en of het niet eigenlijk om een motorfiets of autoped ging, etc. etc. Cognitieve interviews worden thans wel door surveyinstanties gebruikt bij het ontwikkelen van vragen, met het oogmerk misverstand en vertekening zoveel als mogelijk uit te sluiten. Ik pleit er hier voor zulk onderzoek vooral ook in te zetten om de omvang van de vertekening in kaart te brengen. Natuurlijk zitten er vele haken en ogen aan zulk onderzoek. Als we moeizaam hebben achterhaald dat “*fiets*” in een bepaalde groep respondenten in x% van de gevallen te ruim wordt opgevat, wat zegt dat dan over “*auto*”, of over een andere groep respondenten? En als we weten dat telescoping bij een bepaalde vraag tot y% overrapportage leidt bij een terugkijk-venster van 12 maanden, wat zegt dat dan over een venster van 6 maanden? Kortom, er komt heel wat planning en verfijnde afweging kijken bij het opzetten van dit soort vertekeningstudies, en het is dan ook een illusie dat je dat even als een quick-and-dirty piloot-studie voor een slachtofferenquôte kunt doen. Integendeel, het vergt een majeure inspanning van de criminologische gemeenschap. Mijns inziens zou onze wetenschap er veel mee winnen als er minder vaak slachtofferenquêtes worden gehouden, maar er meer onderzoek naar hun kwaliteit wordt gedaan. Laten we eens een jaartje overslaan met die surveys, en hun steekproefomvang verminderen naar minder megalomane grootte, teneinde de vrijgekomen menskracht en fondsen aan kwaliteitsonderzoek besteden.

Trouwens, versterkte aandacht voor het hoe en waarom een bepaald antwoord ontstaat is niet alleen bij slachtoffersurveys van belang. Ook de wijze waarop politieregistraties tot stand komen schreeuwt om een kwantificering van de vertekeninggraad. Als iemand zich bij de politie meldt om aangifte te doen van een incident dat hij heeft meegemaakt, komen immers ook de sociale processen van interpretatie en notatie tot stand. De politieman interpreteert hetgeen zijn gesprekspartner zegt al of niet als aangifte doen, en probeert dat in het keurslijf van zijn veelal geautomatiseerde aangiftheregistratiesysteem onder te brengen. Ook daar vinden onvermijdelijk vertekeningen plaats. Hoe groot zijn die vertekeningen? Ook hier lijkt toegewijd methodologisch onderzoek noodzaak. Dat kan, in principe, door iemand die aangifte gaat doen tevoren en na het gesprek met een politieambtenaar te interviewen: “*wat komt u doen?*”, “*wat hebt u zojuist gedaan?*”, en vervolgens ook de politiefunctionaris te bevragen naar hoe hij hetgeen gezegd en gedaan werd heeft geïnterpreteerd. Pas als we zowel aan de kant van de politieregistratie als aan de kant van de slachtoffersurveys voldoende helderheid weten te verkrijgen over de mate van vertekening die bij beide typen registraties ontstaan, kunnen we een verantwoorde schatting van het dark number maken. Het is toch eigenlijk beschamend dat we 40 jaar na de eerste slachtofferenquêtes nog steeds niet goed weten hoe ze exact zouden kunnen bijdragen aan het bepalen van het dark number?

Ik roep de criminologische gemeenschap op werk te maken van het dichten van deze pijnlijke lacune.

LITERATUUR

- DODGE, R., W. (1981). The Washington, D.C., recall study. In R. G. LEHNEN & W. G. SKOGAN (Eds.), *The National Crime Survey: Working Papers. Volume I: Current and Historical Perspectives* (pp. 12-15). NCJ-75374. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- DIJK, J.J.M. van (1992). Als de dag van gisteren. Over de betrouwbaarheid van het slachtofferverhaal. *Justitiële Verkenningen* 18/3, 47-65.
- ELFFERS, H. & M. AVERDIJK (2007). *Aangeven aan te geven?* NSCR Rapport 2007/5. Leiden: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.
- FISELIER, J. (1978). *Slachtoffers van delicten. Een onderzoek naar verborgen criminaliteit*. Utrecht: Ars Aequi Libri.
- GENN, H. G. (1976). Findings of a Pilot Survey of Victimization in England. *Victimology: An International Journal*, 1(2), 253-262.
- GOETHALS, J. (2009). In: W. BRUGGEMAN, E. DE WREE, J. GOETHALS, P. PONSAERS, P. VAN CALSTER, T. VANDER BEKEN, G. VERMEULEN (red.) *Van pionier tot onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*. Panopticon Libri 1. Antwerpen: Maklu-Uitgevers,
- KERCKVOORDE, J. VAN (1995). *Een maat voor het kwaad? Over de meting van criminaliteit met behulp van officiële statistieken en door middel van enquêtes*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- MURPHY, L. R., & DODGE, R., W. (1981). The Baltimore recall study. In R. G. LEHNEN & W. G. SKOGAN (Eds.), *The National Crime Survey: Working Papers. Volume I: Current and Historical Perspectives* (pp. 16-21). NCJ-75374. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- SCHNEIDER, A. L., GRIFFITH, W. R., SUMI, D. H., & BURCART, J. M. (1978). *Portland Forward Records Check of Crime Victims*. Washington: US Government Printing Office.
- TURNER, A. (1972). *San Jose Methods Test of Known Crime Victims. Statistics Technical Report No. 1*. Washington, D.C.: Law Enforcement Assistance Administration.